

Piotr Ruciński

(University of Wrocław, Poland)
<https://orcid.org/0000-0003-0408-7257>
 E-mail: 1piotr.rucinski@gazeta.pl

Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych – organizacja ziemian wschodniogalicyskich (1905–1914)

*The United Circles of Agricultural Congresses – Organization of East Galician
 Landowners (1905–1914)*

ABSTRACT

In 1905 in Lviv, the Circle of Agricultural Congresses was established – an informal association initiated by the politician and economist Jan Emanuel Rozwadowski. Its goal was to involve middle landowners in joining self-education activities, in developing their agricultural and economic interests. Soon, the small organization was transformed into The United Circles of Agricultural Congresses – a formally operating society which, apart from the aforementioned ones, also set itself the task of coordinated work in social and economic institutions of Galicia and shaping their policy following previously developed concepts. Ideologically, The United Circles were influenced by The National Democracy, although environmental leaders, who were also members or sympathizers of the Natio-

PUBLICATION INFO					
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060		
THE AUTHOR'S ADDRESS: Piotr Ruciński, Wrocław, Poland					
SOURCE OF FUNDING: Financed from the author's own funds					
SUBMITTED: 2021.05.03	ACCEPTED: 2021.11.24	PUBLISHED ONLINE: 2022.06.30			
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl			

nal-Democratic Party, generally camouflaged this influence. The organization managed to achieve significant successes – incl. gain a leading position in the agricultural corporation in Eastern Galicia – The Galician Society of Farming and other important social structures. The activity of The United Circles was *de facto* ended by the outbreak of World War I, but the members of the association played significant roles among the landowners of Lesser Poland in the Second Polish Republic.

Key words: agriculture, Eastern Galicia, Jan Emanuel Rozwadowski, Polish landed gentry, the United Circles of Agricultural Congresses

STRESZCZENIE

W 1905 r. we Lwowie powstało Koło Zjazdów Rolniczych – nieformalne stowarzyszenie, zainicjowane przez polityka i ekonomistę Jana Emanuela Rozwadowskiego. Jego celem było zaangażowanie ziemian – średnich właścicieli ziemskich – do wspólnej działalności samokształceniowej, rozwijanie ich zainteresowań rolniczych i gospodarczych. Wkrótce niewielką organizację przekształcono w Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych – formalnie działające towarzystwo, stawiające sobie, poza wymienionymi, również zadania skoordynowanej pracy w społecznych i gospodarczych instytucjach Galicji oraz kształtowania ich polityki zgodnie z wypracowanymi wcześniej koncepcjami. Ideologicznie Zjednoczone Koła podlegały wpływom Narodowej Demokracji, choć liderzy środowiska, będący zarazem członkami lub sympatykami Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego, oddziaływanie to na ogół kamuflowali. Organizacji udało się osiągnąć znaczące sukcesy, m.in. zdobyć naczelne miejsce w korporacji rolniczej w Galicji Wschodniej – Galicyjskim Towarzystwie Gospodarskim oraz innych ważnych strukturach społecznych. Działanie ZKZR *de facto* zakończył wybuch I wojny światowej, członkowie stowarzyszenia odgrywali jednak znaczące role wśród ziemian małopolskich w II Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: Galicja Wschodnia, Jan Emanuel Rozwadowski, rolnictwo, ziemiaństwo, Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych

W pierwszych latach XX w. warstwę ziemiańską zaboru austriackiego dotknął kryzys, którego przyczyny dostrzegano na rozmaitych płaszczyznach ówczesnego życia¹. Jego skala rosła wraz ze stopniowym nakładaniem się czynników ekonomicznych, społecznych i politycznych. Za swego rodzaju punkt zwrotny i moment gwałtownej zmiany świadomości wśród większych właścicieli ziemskich Galicji Wschodniej uchodzi lato 1902 r.², kiedy to na wschód od Sanu miały miejsce masowe strajki rolne.

¹ Zagadnienie powyższe było przedmiotem licznych naukowych opracowań, spośród najnowszych *vide*: M. Semczyszyn, *Kryzys ziemiaństwa w Galicji Wschodniej na przełomie XIX i XX wieku (do 1914 roku)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2019, 4, s. 787–808.

² M. Ustrzycki, *Pomiędzy konserwatyzmem a nacjonalizmem. Podolacy wobec kwestii narodowej na wsi wschodniogalicyskiej na przełomie XIX i XX wieku (do roku 1908)*, „Przegląd Wschodni” 2000, 3, s. 486–498.

W większości ukraińscy włościanie domagali się wówczas m.in. poprawy warunków pracy robotników folwarcznych oraz swobodnego dostępu do lasów i pastwisk, głosząc również postulaty podziału kraju koronnego na część polską i ukraińską oraz demokratyzacji prawa wyborczego do ciał parlamentarnych³. Złamany ostatecznie bunt wiejskiej ludności stanowiął wstrząs dla znacznej części społeczeństwa polskiego. Stosunkowo szybko wprowadzono w życie inicjatywę Centralnego Komitetu Narodowego, w ramach której tworzono lokalne Organizacje Narodowe, które miały służyć konsolidacji polskich mniejszości na wschód od Sanu, zabiegać o umocnienie stanu posiadania kultury polskiej i rozbudowywanie jej infrastrukturalnego zaplecza⁴. Swoją aktywność w tej części zaboru austriackiego wzmogły polskie organizacje: Towarzystwo Kółek Rolniczych, Towarzystwo Szkoły Ludowej, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”⁵. Dla ziemian młodszego pokolenia fala strajków 1902 r. stanowiła swoiste przeżycie pokoleniowe – ich zaistnienie znaczyło początek społecznej i politycznej aktywności wielu z nich. W następnych latach miały miejsce próby przeciwstawienia się takim niekorzystnym (lub też – relatywnie niekorzystnym) z perspektywy licznych polskich większych właścicieli zjawiskom, jak zadłużenie dóbr tabularnych, emigracja chłopów, parcelacja, demokratyzacja prawa wyborczego, narodowa i polityczna emancypacja Ukraińców, wzrost własności żydowskiej.

W celu poprawy sytuacji ziemian zaczęły wówczas powstawać organizacje programowo dążące do utrzymania stanu posiadania większej własności na wschód od Sanu. Do przedsięwzięć tego rodzaju należało m.in. utworzone i działające we Lwowie Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Ziemian, które miało w założeniu gromadzić kapitał i pożytkować go, kredytuując oddłużanie i realizację inwestycyjnych celów ziemian⁶. Instytucja ta, współtworzona przez zasłużonych działaczy starszego pokolenia, nie spełniła pokładanych w niej nadziei: nie obdarzono jej odpowiednim zaufaniem, przez co kapitał udziałowy pozostawał znikomy, zarządzano nią ponadto „obywatelsko”, tzn. ochotniczo, nieodpłatnie i nieprofesjo-

³ J. Gruchała, *Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914)*, Katowice 1988, s. 60–61; W. Najdus, *Szkice z historii Galicji*, t. 1, Warszawa 1958, s. 263–265; C. Partacz, *Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908*, Toruń 1996, s. 115–116; M. Semczyszyn, *Galicyjskie wybory. Działalność Centralnego Komitetu Wyborczego w Galicji Wschodniej w latach 1867–1906*, Warszawa 2014, s. 165.

⁴ *Ibidem*, s. 168–174.

⁵ *Vide*: A. Wątor, *Na galicyjskim Podolu. Praca narodowa i oświatowa w relacjach uczestników do roku 1914*, Szczecin 2018.

⁶ *Towarzystwo wzajemnej pomocy ziemian*, „Słowo Polskie” 1904, 515, s. 5; *Ratowanie Ziemi*, „Dziennik Polski” 1904, 514, s. 1.

nalnie⁷. Skala prowadzonych prac pozostawała niewielka, a wydatkowane środki trafiały także do osób, których poziom zadłużenia nie rokował żadnych nadziei na rentowność⁸.

W tych warunkach pojawił się projekt powołania instytucji nowej, wolnej od niedomagań inicjatyw podobnych Wzajemnej Pomocy. Jego autorem był Jan Emanuel Rozwadowski – członek władz tego towarzystwa, które wkrótce opuścił, straciwszy nadzieję na jego zreformowanie⁹. W 1905 r. Rozwadowski miał 33 lata, doktorat z prawa i habilitację z ekonomii¹⁰; był autorem książki poświęconej kwestii obrotu ziemią w zaborze pruskim, która stanowiła przestrzeń narodowej walki Niemców i Polaków, oraz tekstu *Ruskie bezrobocie w r. 1902*, w którym na podstawie ankiet, rozesłanych wcześniej do polskich mieszkańców Galicji Wschodniej, analizował społeczne i narodowe uwarunkowania niedawnego protestu włościan¹¹. W początkach 1904 r. włączył się w prace programowe Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego – tworzonego właśnie we Lwowie jawnego ugrupowania Narodowej Demokracji, niedługo później został także przyjęty do Ligi Narodowej¹².

⁷ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich [dalej: BO], rkps 7999/II, t. 1, k. 142; rkps 8000/I, k. 19; *Wiadomości bieżące. Towarzystwo wzaj. pomocy ziemian*, „Słowo Polskie” 1906, 108, s. 7; M. Ustrzycki, *op. cit.*, s. 498.

⁸ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 251, 569.

⁹ *Ibidem*; P. Ruciński, *Początki aktywności publicznej polityka Narodowej Demokracji Jana Emanuela Rozwadowskiego w Galicji w latach 1901–1909*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2017, 21, s. 53. Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Ziemian nie rozwinęło odpowiednio szerokiej działalności i w 1910 r. zostało rozwiązane. *Kronika lwowska. Uczczenie zasług dyrektora Tow. kred. ziemskiego pośta Jana Viviena*, „Gazeta Narodowa” 1910, 288, s. 2. W tym okresie Rozwadowski działał również w takich organizacjach, jak Bank Melioracyjny i Bank Parcelacyjny – przedsięwzięcia te (z różnych względów) także nie odpowiadały jego zamierzeniom co do większej własności ziemskiej w Galicji.

¹⁰ *Vide*: M. Patelski, *Jan Emanuel Rozwadowski – sekretarz KNP i polityk II Rzeczypospolitej*, <http://rozwadowski.org/v2.0.1.2/index.php/2015/07/28/jan-emanuel-jordan-rozwadowski-sekretarz-knp-i-polityk-ii-rzeczypospolitej/> [dostęp: 11 VIII 2020]; P. Ruciński, *Jan Emanuel Rozwadowski. Biografia polityka, działacza społecznego, uczonego (do 1914 r.)*, Łomianki 2020, s. 25–182; idem, *Początki*, s. 59; A. Wątor, *Rozwadowski Jordan Jan Emanuel*, w: idem, *Słownik działaczy Narodowej Demokracji w Galicji*, Szczecin 2008, s. 155–156; J. Zdrada, *Rozwadowski Jan Emanuel*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 32, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989–1991, s. 409–410.

¹¹ *Vide*: J. Rozwadowski, *Parcelacja wielkiej własności w świetle postępowania pruskich instytucji pośredniczących*, Lwów–Warszawa 1903; idem, *Ruskie bezrobocie w r. 1902. Uwagi o jego terenie*, Lwów 1904; P. Ruciński, *Jan Emanuel*, s. 138–146.

¹² Archiwum Polskiej Akademii Nauk [dalej: APAN], Materiały Stanisława Kozickiego, sygn. 10, k. 14; S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, Krzeszowice 2013, s. 191; T. Sikorski, A. Wątor, *Narodowa Demokracja w Galicji Wschodniej do 1914 r. (Zarys dziejów ruchu politycznego)*, w: *Korespondencja i papiery polityczne Jana Gwalberta Pawlikowskiego*

W wyniku doświadczeń i przemyśleń Rozwadowskiego na początku 1905 r. powstało nieformalne Koło Zjazdów Rolniczych [dalej: KZR]. Wolne od niedomagań Wzajemnej Pomocy, miało ono w zamyśle pomysłodawcy nawiązywać do tradycji zjazdów klemensowskich, urządzanych w latach 1843–1847 przez Andrzeja Zamoyskiego¹³. W skład Koła weszło 10 ziemian młodszego pokolenia (najstarszy z nich – Stanisław Ujejski – miał wówczas 39 lat), należących do rodzinnego i towarzyskiego kręgu pomysłodawcy, zaliczających się do tzw. średniej własności (tzn. posiadających majątki o areale mniejszym niż 5 tys. ha). Godne odnotowania, że spośród założycieli stowarzyszenia aż 6 miało należeć do sympatyków endeckiego „Słowa Polskiego”, a później również 6 przystąpiło do Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego¹⁴. Głównym celem KZR miało być „wytworzenie jak najściślejszej spójni” pomiędzy zrzeszonymi dla współdziałania „w kierunku rozwoju gospodarstw [...] oraz wspólnego roztrząsania spraw ogólnych”¹⁵. Kilka razy do roku miało ono na zaproszenie kolejnych członków zjeżdżać się w ich wiejskich siedzibach, otwarcie rozmawiać o zaletach i wadach upraw i hodowli, proponować potrzebne zmiany, ponadto zaś wysłuchiwać prelekcji dotyczących spraw rolniczych i gospodarczych. Konkluzje prowadzonych dyskusji już w założeniu miały zmierzać do wypracowywania koncepcji tzw. spółek specjalnych, organizowanych dla realizacji konkretnych celów rolniczych¹⁶. Choć twórcom organizacji zależało na pielęgnowaniu przyjacielskich relacji w swoim gronie, spotkania nie mogły przybierać charakteru zbyt swobodnego – regulamin zakazywał gry w karty i picia szampana. Ponadto silny akcent kładziono na wywołanie stałego zainteresowania i zaangażowania obecnych¹⁷. Prezesem Koła Zjazdów Rolniczych został S. Ujejski, sekretarzem zaś i tym samym głównym organizatorem oraz liderem – Rozwadowski.

z lat 1904–1914, oprac. T. Sikorski, A. Wątor, Radzymin–Szczecin 2014, s. 43; A. Wątor, *Narodowa Demokracja w Galicji do 1918 roku*, Szczecin 2002, s. 85.

¹³ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 576. Projekt Rozwadowskiego łączyły z koncepcją Zamoyskiego samokształceniowy charakter zjazdów, ich rolnicza tematyka, krytycyzm wobec zastanych metod gospodarowania oraz słabości przypisywanych warstwie ziemiańskiej (alkohol, hazard). *Vide*: W. Grabski, *Historia Towarzystwa Rolniczego 1858–1861*, t. 1, Warszawa 1904, s. 125–130; Z. Szymański, *Ekonomiczne i etyczne cele ziemiańskiego stronnictwa „klemensowczyków” w latach czterdziestych XIX wieku*, „Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym” 2015, 3, s. 88–96.

¹⁴ APAN, sygn. 30/10, k. 14; BO, rkps 8000/I, k. 1; S. Kozicki, *op. cit.*, s. 191; A. Wątor, *Spis większych właścicieli ziemskich należących do Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w dzielnicy austriackiej*, „Galicja. Studia i Materiały” 2015, 1, s. 332, 336, 339–340.

¹⁵ BO, rkps 8000/I, k. 1; *Koło Zjazdów rolniczych*, „Rachmistrz Gospodarczy” 1906, 1, s. 9.

¹⁶ BO, rkps 7999/II, t. 1, k. 151–155.

¹⁷ *Ibidem*, k. 109, 145.

W pierwszych latach istnienia KZR prace jej członków, obok działań na rzecz doskonalenia członkowskich folwarków i samokształcenia, skoncentrowały się na trzech celach: utworzeniu systemu wspólnej rachunkowości rolniczej, wypracowaniu programu dotyczącego tzw. służby folwarcznej oraz uzyskaniu realnego wpływu na pracę Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego [dalej: GTG]. Zamierzenie pierwsze odnosiło się do jednej z głównych bolączek galicyjskiego ziemiaństwa, w wielu majątkach nie wypracowano bowiem mechanizmów skutecznego prowadzenia rachunkowości, czego skutkiem był brak świadomości właściciela, w jakim położeniu ekonomicznym znajduje się przedsiębiorstwo, czy jest rentowne, czy pozwala na dalej idące inwestycje, które jego działy wymagają specjalnej uwagi itd.¹⁸ Ponadto nieład w finansach poważnie komplikował uiszczanie danin publicznych i ew. zabieganie o sprawiedliwe w tej materii postępowanie aparatu państwa¹⁹. Aby wypracować odpowiednie rozwiązania naprawcze, Koło powołało specjalną komisję, która przygotowała projekt systemu ksiąg rachunkowych i wypracowała koncepcję zatrudnienia wspólnego rachmistrza, który miał objeżdżać wszystkie majątki i kontrolować ich finanse²⁰. Pomysł szybko wprowadzono w życie, ustanawiając bardzo wysoki standard czynności w tej dziedzinie²¹. Wydaje się godne podkreślenia, że przygotowane przez KZR druki stanowiły, według zorientowanego w tej dziedzinie właściciela biura rachunkowego, „pierwszy w [...] kraju [Galicii] komplet ksiąg dla większych majątków”²².

Prowadzone w KZR prace nad programem dotyczącym stałych robotników rolnych stanowiły reakcję na kompleks problemów poważnie utrudniających wówczas funkcjonowanie folwarków. Bieda i brak szerszych możliwości zatrudnienia w przemyśle zmuszały włościańską ludność Galicji do emigracji, której skutkiem dla ziemian był niekiedy niedobór rąk do pracy. Kiedy podaż siły roboczej była wystarczająca bądź nadmierna, niskie zarobki w rolnictwie i nieznaczne perspektywy rozwoju zawodowego robotników rolnych wpływały na trudności ziemian w utrzymaniu stałego, wykwalifikowanego personelu oraz występowanie zjawiska niewielkiej wydajności i braku dyscypliny u zatrudnianych

¹⁸ J. Turnau, *O rachunkowości rolniczej. Zbiór wykładów na kursach rolniczych*, Lwów–Poznań 1920, s. 1–6.

¹⁹ O tym wymiarze starannej rachunkowości rolniczej pisał jeden z członków Koła II ZKZR. [K.] Krusenstern, *List do Redakcji. (Jeszcze w sprawie upadku średniej własności ziemskiej)*, „Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” 1907, 39, s. 1–2.

²⁰ BO, rkps 7999/II, t. 1, k. 153–155; rkps 8000/I, k. 24–25; *Koło Zjazdów rolniczych*, „Rachmistrz Gospodarczy” 1906, 1, s. 9–10.

²¹ BO, rkps 7999/II, t. 1, k. 155; rkps 8000/I, k. 42–43, 54–56.

²² BO, rkps 7999/II, t. 1, k. 756–757.

ludzi. Nowym niekorzystnym czynnikiem stał się na początku XX w. w Galicji Wschodniej antagonizm polsko-ukraiński, będący dodatkowym (obok ekonomicznych) motywem strajków. Wśród większych właścicieli pojawiły się w związku z tym dążenia do sprowadzania polskich (rzym-skokatolickich) robotników z Galicji Zachodniej lub Królestwa Polskiego.

W opisywanej epoce zgłaszano już lokalnie postulaty uregulowania stosunków pracowniczych, nieliczni wielcy właściciele wprowadzali też w swoich dobrach odpowiednie regulacje, jak Aleksander Skarbek, który ustanowił system motywacyjny i swoiste „odprawy emerytalne”²³. Prowadzone przez KZR prace zmierzały natomiast do bardziej kompleksowego ujęcia zagadnienia – stworzenia możliwie szerokiej organizacji, zrzeszającej jak największą liczbę ziemian, którzy w maksymalnym stopniu ujednoliciliby w swoich dobrach warunki zatrudnienia robotników. Chodziło o podniesienie uposażeń (dla uzyskania poziomu konkurencyjnego dla zarobków za granicą), system podwyżek uzależniony od zaangażowania i fachowości pracownika, wprowadzenie mechanizmów motywacyjnych i regulaminu pracy, zapewnienie godnych warunków zamieszkania, dostępu do dóbr kultury, opieki zdrowotnej, ubezpieczenia od chorób i na starość²⁴. Dostrzegalnemu w ówczesnych wypowiedziach członków Koła humanitarnemu tonowi w ujmowaniu problemów „służby folwarcznej” towarzyszyła zakładana preferencja włościan polskich (rzymskich katolików), których planowano sprowadzać z zachodniej części kraju²⁵. W punkcie tym ujawniała się niewątpliwie narodowo-demokratyczna orientacja ideowa części działaczy organizacji, choć postulat powyższy motywowano również względami ekonomicznymi (członkowie Kościoła rzymskiego obchodzili w ciągu roku mniejszą liczbę świąt, odrywających ich od pracy na folwarku)²⁶. Plany Komisji dla Stałej Służby Folwarcznej KZR nie zostały ostatecznie wprowadzone w życie, do ich zrealizowania potrzebny był bowiem szeroki konsensus większych właścicieli, całkowicie nieosiągalny przez stowarzyszenie w tak wczesnym stadium rozwoju. Wypracowany wówczas (przełom lat 1906 i 1907) program stanowi natomiast niewątpliwie świadectwo intelektualnej aktywności i szerokich horyzontów środowiska J. Rozwadowskiego.

²³ Biblioteka Narodowa w Warszawie [dalej: BN], rkps akc. 8264, k. 54a; BO, rkps 7999/II, t. 1, k. 215, 227.

²⁴ *Vide*: BO, rkps 7999/II, k. 213, 225, 227–230, 238; rkps 8000/I, k. 66–67; *vide*: T. Epsztein, *Pracownicy dóbr ziemskich w XIX i XX wieku – jedna grupa społeczna czy wiele?*, w: *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie V. Praca i życie codzienne w majątku ziemiańskim*, red. H. Łaskiewicz, Lublin 2012, s. 372–374.

²⁵ BO, rkps 7999/II, t. 1, k. 230.

²⁶ *Ibidem*.

Kwestią absorbującą członków stowarzyszenia nie tylko w pierwszych dwóch latach jego istnienia, ale również przez cały okres funkcjonowania kolejnego jego wcielenia – Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych [dalej: ZKZR] – była sprawa wpływu na działanie największych organizacji gospodarczych i społecznych zaboru austriackiego, w tym przede wszystkim GTG. Już podczas pierwszych zjazdów Koła omawiano pomysły reform wschodniogalicyskiej korporacji rolniczej – szły one przede wszystkim w kierunku profesjonalizacji jej działań (np. utworzenia stanowiska płatnego wiceprezesa) i zmian poszczególnych polityk (m.in. hodowlanej)²⁷. Do przyjętych przez KZR zwyczajów należało organizowanie w trakcie dorocznych rad ogólnych GTG tzw. komisji parlamentarnej – złożonego ze wszystkich uczestniczących w wydarzeniu członków Koła (kół), swobodnego „pogotowia taktycznego”, zdolnego ustalać linię postępowania na bieżąco. Prócz tego szczegółowe wytyczne obowiązujące działaczy stowarzyszenia Rozwadowskiego na forum Towarzystwa wyczerpująco omawiano podczas licznych wcześniejszych zebrań²⁸.

W trakcie Rady Ogólnej GTG w marcu 1906 r., na której, notabene, niewiele spośród celów KZR udało się osiągnąć, pojawiła się myśl poszerzenia organizacji o kolejne koła oraz utworzenia nadrzędnej, wiążącej je struktury naczelnej²⁹. W tym czasie pojawiła się w środkowej Galicji organizacja o bardzo podobnym charakterze i programie – utworzone w Jarosławiu przez Jerzego Turnaua i Witolda Czartoryskiego Kółko Ziemian [dalej: KZ]³⁰. Kryzysowy stan warstwy wiejskiej oraz właściwa, sformułowana przez Rozwadowskiego i Turnaua diagnoza potrzeb jej przedstawicieli, której efektem była specyficzna forma organizacyjna KZR i KZ, tworzyły warunki dla szybkiego rozwoju obu stowarzyszeń³¹. W Kole Zjazdów Rolniczych rozpoczęto dyskusje nad nową formułą organizacji, jej statutem i składem. W efekcie rozmów 21 kwietnia 1907 r. we Lwowie doszło do pierwszego posiedzenia Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolni-

²⁷ BO, rkps 8000/I, k. 31.

²⁸ Przykład bardzo dokładnego rozpisania taktyki KZR na Radę Ogólną GTG – *vide: ibidem*, k. 16.

²⁹ BO, rkps 7999/II, t. 1, k. 669; rkps 8000/I, k. 33–34.

³⁰ BO, rkps 8001/II, cz. 4, k. 3–8; rkps 15638/II, t. 1, k. 175; *Kółka ziemian*, „Rolnik” 1907, 10, s. 1; *Wiadomości bieżące. Kółka ziemian*, „Słowo Polskie” 1906, 379 s. 6; X.Y., *Kółka ziemian*, „Rolnik” 1907, 10, s. 1; W. Czartoryski, *Kółka ziemian*, [b.m.w.] 1912, s. 8–11; T. Kargol, *Od Kółek Ziemian do Związku Ziemian w Krakowie. Ruch organizacyjny wiejskiego ziemiaństwa w zachodniej Galicji i Małopolsce 1906–1939*, Kraków 2010, s. 47–52; E. Kłoczowski, *Organizacje wiejskie*, w: *Księga pamiątkowa na 75-lecie „Gazety Rolniczej” 1861–1935. Księga wsi polskiej. Źródła, dzieje i kierunek jej kultury*, t. 1, red. J. Lutostawski, Warszawa 1938, s. 172; *Organizacje wiejskie na ziemiach polskich*, red. J. Pleszczyński et al., Warszawa 1929, s. 85.

³¹ *Vide: Kółka ziemian i Koła zjazdów*, „Gazeta Narodowa” 1909, 52, s. 1.

czych, podczas którego przyjęto ich regulamin oraz zaakceptowano skład 4 nowych kół (Koła II–V; dotychczasowe KZR stało się Kołem I)³². Wśród zatwierdzonych wówczas regulacji znalazły się m.in. zapisy o liczebności komórek (8–12 osób), wieku członków (różnica wieku nie mogła przekraczać 24 lat), podstawowych obowiązkach (co najmniej 2 zjazdy rocznie, zwiedzanie i krytyka gospodarstw, prelekcje fachowe). Poszczególne koła – zgodnie z zamysłem twórców – łączyły mieszkańców różnych powiatów Galicji Wschodniej; chodziło o to, aby zjazdy nie stały się miejscem uprawiania lokalnej polityki i dostarczały członkom możliwie najróżnorodniejszych rolniczych doświadczeń³³. Rozwadowski, który został sekretarzem generalnym towarzystwa i jego niekwestionowanym liderem, przedstawił podczas założycielskiego spotkania główne cele ZKZR na najbliższy czas: powołanie „związku parobczego” (kwestia robotników rolnych), związku hodowców bydła, utworzenie instytucji wspólnego zatrudniania potrzebnych na wsi fachowców, wytworzenie mechanizmów finansowego wsparcia wielkiej własności i zapobiegania przechodzeniu ziemi w posiadanie osób „obcych narodowo”³⁴. Celem stowarzyszenia pozostało też wzmacnianie wpływów w najważniejszych instytucjach życia gospodarczego, takich jak GTG czy Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie. Statut ZKZR, w którym zapisano m.in. zadania i funkcje organów stowarzyszenia (koła, Rada Główna, Zjazd Ogólny), został zatwierdzony przez namiestnictwo w lipcu 1908 r., a jego prezesem (była to funkcja przede wszystkim reprezentacyjna) został Bogusław Cieński³⁵.

Do realizacji wyznaczonych celów przystąpiono energicznie. W 1908 r. powstał w Tarnopolu założony przez pięciu członków ZKZR Podolski Związek Hodowców Mlecznego Bydła Czarno-Srokatego Pełnej Krwi z Fryzji Holenderskiej³⁶. Organizacja, będąca wyrazem poglądu o potrzebie promowania mlecznego kierunku hodowli krów, była pierwszym w Galicji Wschodniej związkiem kontrolnym. Jej członkowie prowadzili księgi rodowodowe sprowadzonych z Holandii zwierząt, ustanowili wzdrowe warunki ich hodowli, mierzyli i ściśle odnotowywali uzyskiwane rezultaty w produkcji mleka, modyfikując przy tym ilości karmy³⁷. Podolski

³² BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 253–257; rkps 8000/I, k. 73–76.

³³ BO, rkps 7999/II, t. 1, k. 149; rkps 15638/II, t. 1, k. 214.

³⁴ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 570–571.

³⁵ *Ibidem*, k. 89, 572. Omówienie struktury organizacyjnej ZKZR zawiera artykuł Sławomira Wójśa. Zob.: *Organizacje ziemiańskie na terenie Galicji (1906–1919). Struktury, cele, zadania*, „Res Gestae” 2019, 9, s. 81–82.

³⁶ W. Pruski, *Hodowla zwierząt gospodarskich w Galicji w latach 1772–1918*, t. 2, *Okres 1882–1918*, Wrocław 1975, s. 19; P. Ruciński, *Początki*, s. 59–60.

³⁷ BO, rkps 8001/II, cz. 2, k. 9–10; *Podolski Związek hodowców mlecznego bydła*, „Głos Polski” 1909, 9, s. 2; P. Ruciński, *Początki*, s. 59–60. *Vide*: W. Pruski, *op. cit.*, s. 87–88; J. Wnęk,

Związek nie zyskał sobie w Zjednoczonych Kołach wielkiego zainteresowania (pozostawał nieliczny), stanowił jednak wyraz nowego podejścia do polityki hodowlanej w Galicji, które później znalazło swoje odbicie w pracach GTG.

Niezwykle istotnym elementem prac ZKZR było utworzenie systemu kontrolowania i – do pewnego stopnia – ograniczania sprzedaży ziemi przez członków. Instrumentem tej polityki stał się uchwalany rokrocznie przez Radę Główną dokument Zasady jednolitego postępowania. Nakładał on mianowicie na wszystkich zrzeszonych obowiązek informowania kierownictwa organizacji o planowanej sprzedaży całego gospodarstwa lub jego części większej niż 10 morgów. Rada ustosunkowywała się do zamiaru, posiadając uprawnienie zakwestionowania zasadności transakcji i jej zakazania. W przypadku niepodporządkowania się członka zwoływany był Sąd ZKZR, który mógł zasądzić karę pieniężną bądź zdecydować o usunięciu ze stowarzyszenia³⁸. Bardzo istotnym komponentem opisanego mechanizmu była wspólna rachunkowość, która dawała organizacji wgląd w finansowy stan członkowskich majątków, pozwalała zatem na rzeczową, tzn. odwołującą się do istotnego stanu ekonomicznego gospodarstwa, krytykę zamiaru sprzedaży. Choć sankcje nie miały charakteru formalno-prawnego, narażały obwinionego na mało komfortowe tłumaczenie się przed organizacyjnym sądem, jak również na ostracyzm towarzyski, co mogło być tym bardziej dotkliwe, że koła budowano w oparciu o przyjacielskie relacje ziemian.

Pozytywnym rezultatem zakończyły się starania kierownictwa Zjednoczonych Kół w zakresie utworzenia instytucji finansowego wsparcia dla większych właścicieli. Miała to być instytucja inna niż wspomniane wyżej Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Ziemian, tzn. profesjonalnie zorganizowana, o poważnym i pewnym zapleczu kapitałowym, skoncentrowana przede wszystkim na pomocy majątkom, których stan finansowy przedstawiał nadzieję na rentowność. Warunki te udało się spełnić Związkowi Ziemian – organizacji zainicjowanej przez ZKZR, budowanej pod patronatem Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego przy udziale turnauowskiego Towarzystwa Kółek Ziemian³⁹. Przedmiotem jego działalności miało

Popularyzacja wiedzy rolniczej w Galicji, „Galicja. Studia i Materiały” 2015, 1, s. 85–86.

³⁸ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 33; vide: BN, rkps akc. 8264, k. 54–54a.

³⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANK], Archiwum Dzikowskie Tarnowskich [dalej: ADzT], sygn. 638, k. 1; BN, rkps akc. 8264, k. 54a; BO, rkps 7999/II, t. 1, k. 187–188; rkps 7999/II, t. 2, k. 589; rkps 8001/II, cz. 1, k. 1; B. Longchamps de Berier, *Ochrzczone na szablach powstańczych... Wspomnienia (1884–1918)*, Wrocław 1983, s. 286–287; J. Milewski, *Związek Ziemian*, „Przegląd Polski” 1908, 167, s. 139–144; *Sprawa »Związku Ziemian«*, „Słowo Polskie” 1907, 421, s. 2; *Gal. Tow. kredytowe ziemskie. Założenie »Związku Ziemian«*, „Słowo Pol-

być zapewnianie rolniczych kredytów inwestycyjnych, zapobieganie niepożądanym typom parcelacji (przede wszystkim tzw. spekulacyjnej), restrukturyzacja ciężących na gospodarstwach długów, pomoc w poszukiwaniu robotników rolnych⁴⁰. Związek został powołany w 1908 r., a w jego władzach znaleźli się czołowi działacze obu stowarzyszeń ziemiańskich: m.in. B. Cieński, W. Czartoryski, Aleksander Dąbmski, Marian Lisowiecki, J. Rozwadowski, S. Ujejski i J. Turnau. Średnia wieku zasiadających w dyrekcji i radzie nadzorczej działaczy (z pominięciem jednego z nich, którego daty urodzenia nie udało się ustalić) wynosiła ok. 45 lat⁴¹. Pod koniec 1908 r. ZZ liczył już 260 członków⁴².

Nie wszystkie spośród celów wyznaczonych w pierwszym etapie działalności zostały przez ZKZR zrealizowane. Niepowodzeniem zakończyły się próby powołania związku ds. robotników rolnych, co łączyć należy zapewne zarówno z niedostateczną liczebnością stowarzyszenia (jednym z warunków powodzenia inicjatywy była duża skala jej oddziaływania), jak i z brakiem wśród ziemian powszechnej zgody na wysiłek finansowy, z jakim musiały się wiązać m.in. ubezpieczenia zatrudnionych włościan. Nie doszło również do utworzenia wspomnianego przez Rozwadowskiego w przemówieniu programowym mechanizmu „zbiorowego” – na wzór rachmistrzów we wspólnej rachunkowości – zatrudniania potrzebnych w gospodarstwach fachowców (np. leśnika, chemika, mechanika).

Do nieudanych inicjatyw ZKZR zaliczyć należy także próby budowania przedsiębiorstw. Pierwszym z takich projektów była spółka „Ziemia”, której pomysłodawcą i inicjatorem był w 1911 r. członek Koła V Konrad Łuszczewski⁴³. Celem spółki miało być rozwinięcie działalności na rynku nieruchomości – zakup i prowadzenie majątków, ich dzierżawienie i wydzierżawianie⁴⁴. Jej program stanowił, jak można przypuszczać, swo-

skie” 1907, 422, s. 7; *Gal. Tow. kredytowe ziemskie. Utworzenie Związku ziemian*, „Słowo Polskie” 1907, 424, s. 7–8; T. Kargol, *Zapomniana inicjatywa galicyjskiego ziemiaństwa. Związek Ziemian we Lwowie 1907–1918*, w: *Lwów miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 7, Urzędy, urzędnicy, instytucje, red. K. Karolczak, Ł. Sroka, Kraków 2010, s. 422; P. Ruciński, *Początki*, s. 52–53; por.: *Kółka ziemian i Koła zjazdów*, „Gazeta Narodowa” 1909, 52, s. 1.

⁴⁰ BO, rkps 8001/II, cz. 1, k. 1; B. Longchamps de Berier, *op. cit.*, s. 286–287; J. Milewski, *op. cit.*, s. 141; *Sprawa »Związku Ziemian«*, „Słowo Polskie” 1907, 421, s. 2; *Gal. Tow. kredytowe ziemskie. Założenie »Związku Ziemian«*, „Słowo Polskie” 1907, 422, s. 7; T. Kargol, *Zapomniana*, s. 422; S. Wójs, *op. cit.*, s. 90.

⁴¹ BO, rkps 8001/II, cz. 1, k. 39; *Związek ziemian*, „Słowo Polskie” 1908, 204, s. 8; *Wiadomości bieżące. Związek ziemian*, „Słowo Polskie” 1908, 206, s. 7. Weryfikacja przynależności członków Kółek Ziemian – *vide*: BO, rkps 8001/II, cz. 4, k. 13–14; T. Kargol, *Od Kółek*, s. 47–59.

⁴² BO, rkps 8001/II, cz. 1, k. 47.

⁴³ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 110, 505.

⁴⁴ BO, rkps 8001/II, cz. 3, k. 125.

iste uzupełnienie polityki Zasad jednolitego postępowania – członkowie Zjednoczonych Kół chcieli zapewne dysponować instytucją, która byłaby w stanie zapobiegać (poprzez ich przejmowanie) sprzedażom gruntów, uznanym wcześniej za niekorzystne⁴⁵. Wyznaczonego w projekcie statutu kapitału zakładowego (500 tys. koron) zapewne nie udało się zebrać, przez co przedsięwzięcie nie rozpoczęło działalności⁴⁶.

Inną interesującą koncepcją aktywności gospodarczej był przyjęty przez Radę Główną w grudniu 1911 r. projekt tzw. Koła Pracy Gospodarczej ZKZR⁴⁷. Nowa komórka miała przejąć środki finansowe, które wypracowywały dochodowe przedsięwzięcia stowarzyszenia (chodziło przede wszystkim o wspólną rachunkowość), zgromadzić dodatkowy kapitał udziałowy od chętnych członków (10–25 tys. koron od osoby) i rozpocząć szerszą działalność ekonomiczną⁴⁸. Pierwszą przestrzenią aktywności KPG miał być przemysł cukrowy – we współpracy z Galicyjsko-Bukowińskim Akcyjnym Towarzystwem Przemysłu Cukrowniczego w Przeworsku planowano założyć cukrownię – oraz, w gospodarstwach członkowskich, plantacje buraków⁴⁹. Również ten ambitny projekt, posiadający zarówno aspekt ekonomiczny (uprawa buraków była wówczas bardzo zyskowna⁵⁰), jak i patriotyczny (galicyjscy producenci od lat rywalizowali zacięciem z „kartelem wiedeńskim”⁵¹), zapewne nie doczekał się realizacji.

Udana kooperacja na forum Związku Ziemian nie stanowiła bynajmniej odosobnionego epizodu w relacjach Zjednoczonych Kół i Kółek Ziemian. W krótkim czasie po powstaniu obu stowarzyszeń ich członkowie przekonali się o korzyściach, jakie mogą wypływać ze współpracy⁵². Podjęto wówczas – w pierwszej połowie 1908 r. – próbę połączenia obu struktur i choć ostatecznie do niego nie doszło (istniały poważne różnice statutowe, których z obu stron pryncypialnie broniono), ustanowiono wówczas stałe formy porozumiewania się i uzgadniania działań⁵³. Jednym z efektów po-

⁴⁵ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 478; por.: *Kronika. Obrona ziemi polskiej*, „Gazeta Narodowa” 1910, 37, s. 2.

⁴⁶ W 1913 r. władze Zjednoczonych Kół ubiegały się o kredyt na działalność „Ziemi” – wsparcia zapewne nie uzyskano, co przypuszczalnie przesądziło o niepowodzeniu projektu. *Vide*: BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 110.

⁴⁷ *Ibidem*, k. 533.

⁴⁸ *Ibidem*, k. 563–564.

⁴⁹ *Ibidem*, k. 535–536, 564.

⁵⁰ *Vide*: A.L., *O potrzebie cukrownictwa w Galicji*, Lwów 1912, s. 4–8; A. Szczepański, *Rozwój przemysłu Galicji (dotychczasowe drogi i wytyczne na przyszłość)*, Lwów 1916, s. 14.

⁵¹ *Vide*: J. Rucker, *Wspomnienia o Lwowie. Wyjątki z Pamiętników z lat 1867–1939*, New York 1965, s. 13.

⁵² *Vide*: np.: BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 296–297; *Kronika krajowa. Kółka ziemian*, „Gazeta Narodowa” 1908, 253, s. 3.

⁵³ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 592.

rozumienia była zgoda na posiadanie wspólnych członków – dzięki temu środowisko Rozwadowskiego zyskało m.in. dwóch wybitnych działaczy, równolegle należących do KZ: A. Dąbskiego i M. Lisowieckiego. Wynikiem połączenia sił był również wzrastający wpływ obu stowarzyszeń na pracę Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego – pogład o stagnacji i kryzysie tej instytucji bez wątpienia łączył wywodzących się z nich ziemian. Podczas Rady Ogólnej GTG w 1909 r. ZKZR i KZ objawiły swoją siłę, zyskując nowe miejsca we władzach korporacji⁵⁴.

W tym czasie wewnątrz Zjednoczonych Kół trwały prace nad programem zmian w GTG, których efekty zawarto w tzw. Rezolucjach ankiety ZKZR⁵⁵. W dziale „sprawy organizacyjne” działacze stowarzyszenia konstatawali niekorzystne rozproszenie sił, stanowiące konsekwencję istnienia w Galicji kilku dużych organizacji rolniczych i postulowali – po odbyciu studiów na temat modeli rozwiązania kwestii zawodowej reprezentacji tej grupy w innych krajach – przedstawienie projektu „ogólnokrajowego towarzystwa rolniczego”. Wiele miejsca poświęcili w dokumencie lokalnym strukturom Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, uznawano je za zbyt pasywne, pozbawione „ducha samopomocy”, a przy tym działające jednostronnie – na rzecz hodowli bydła. Ideą ZKZR była aktywizacja komórek terenowych, rozszerzenie spektrum prowadzonych przez nie prac oraz przyznanie im większej autonomii przy pożytkowaniu krajowych i rządowych subwencji. W dziale drugim Rezolucji ankiety, dotyczącym spraw ściśle rolniczych, stowarzyszenie Rozwadowskiego postulowało położenie nacisku na współpracę ze światem nauki: założenie ferm doświadczalnych przy Akademii Rolniczej w Dublanach, rozsyłanie dokładnych sprawozdań z prowadzonych w nich doświadczeń do wszystkich członków GTG, a w przyszłości utworzenie sieci ośrodków doświadczalnych w różnych częściach kraju. Ponadto zgłaszano potrzebę udziału Towarzystwa w przygotowywaniu krajowych planów melioracyjnych. Część trzecia dokumentu, w której koncentrowano się na sprawach gorzelnianych, mieściła propozycję poważniejszego zaangażowania wschodniogalicyskiej korporacji w sprawy produkcji spirytusu: utworzenie (w miejsce istniejącej komisji) sekcji gorzelnianej GTG i wsparcie projektu oddziału rawskiego GTG w sprawie utworzenia w Dublanach „stałej komisji dla kontroli fachowej gorzełń i dla przeprowadzenia wszelkich prób i doświadczeń w zakresie techniki gorzelnictwa wchodzących”. W dziale czwartym Rezolucji, poświęconym kwestiom hodowli bydła, postulowano wycofywanie się z hodowli krów rasy oldenburskiej i zastę-

⁵⁴ Wybór prezesa Tow. gospodarskiego, „Gazeta Narodowa” 1909, 116, s. 2.

⁵⁵ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 609–617.

powanie jej bydłem fryzyjskim (kierunek mleczny) przy podtrzymaniu wsparcia dla Towarzystwa rasy Simental (kierunek mleczno-opasowy hodowli). Bardzo istotnym postulatem ZKZR było wprowadzanie mechanizmów kontroli hodowlanej: wspieranie związków kontrolnych, prowadzenie ksiąg rodowodowych, ostra selekcja reproduktorów itp., przykład tego rodzaju podejścia do zagadnienia członkowie stowarzyszenia dawali w Podolskim Związku Hodowców Bydła. Z powyższym programem Zjednoczone Koła przystępowały do rozgrywki o władzę w GTG.

W latach 1909–1910 r. pojawiła się w życiu publicznym Galicji kwestia reformy istniejących towarzystw rolniczych, która miała uprościć relacje państwa ze złożoną strukturą krajowego samorządu rolniczego oraz zarządzić sytuacji interferencji przestrzeni działalności Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, Krakowskiego Towarzystwa Rolniczego i Towarzystwa Kółek Rolniczych⁵⁶. Kwestia ta nabrała szczególnego znaczenia po zawarciu przez Austro-Węgry traktatu handlowego z Rumunią, którego skutkiem był import z tego kraju tańszego bydła, co rząd wiedeński zamierzał kompensować swoim hodowcom poprzez program wieloletnich dotacji osłonowych⁵⁷. Centralizacja i uproszczenie mechanizmu dystrybucji środków w Galicji służyć miały obniżeniu kosztów administracyjnych i podniesieniu poziomu skuteczności inwestycji.

W zaborze austriackim rozpoczęła się debata na temat zmian w sektorze samorządu rolniczego. W dyskusji pojawiały się dwie, na ogół konkurujące ze sobą, koncepcje: unifikacji trzech istniejących, zdominowanych przez Polaków towarzystw oraz utworzenie struktury wobec nich nadrzędnej, zbliżonej do działających w innych krajach koronnych Austrii rad kultury krajowej⁵⁸. Gdy namiestnik Galicji Michał Bobrzyński podjął próbę szybkiego przeprowadzenia przez Sejm Krajowy ustawy o Radzie Kultury Krajowej, Zjednoczone Koła zgłosiły poważne wątpliwości co do

⁵⁶ Vide: BN, rkps IV 9725, k. 72; M. Bobrzyński, *Z moich pamiętników*, t. 1, wstęp i oprac. A. Galos, Wrocław 2006, s. 240–244; J. Basta, *Samorząd rolniczy w Galicji w XIX wieku. Struktura, działalność, rola w rozwoju gospodarstwa wiejskiego*, w: *Miasteczko i okolica – od średniowiecza do współczesności*, red. J. Hoff, Kolbuszowa 2006, s. 123–124; J. Buzek, *Administracja gospodarstwa społecznego. Wykłady z zakresu nauki administracji i austriackiego prawa administracyjnego*, Lwów 1913, s. 152–157; L. Puzyna, *Rolnictwo galicyjskie i izby rolnicze*, „Rok Polski” 1917, 1, s. 19–20; A. Szwarz, *Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie*, w: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, [t. 1], A-N, red. A. Mączak et al., Warszawa 1981, s. 183; J. Turnau, *Reorganizacja Towarzystw rolniczych*, „Gazeta Narodowa” 1909, 269, s. 1.

⁵⁷ J. Buzek, *op. cit.*, s. 149–150.

⁵⁸ Biblioteka Jagiellońska [dalej: BJ], rkps 8113 III, k. 2–4; M. Bobrzyński, *op. cit.*, s. 248–249; F. Stefczyk, *W sprawie organizacji krajowego rolnictwa*, Lwów 1909, s. 44–58; vide: J. Skodlarski, *Franciszek Stefczyk (1861–1924). Pionier spółdzielczości kredytowej w Polsce*, Łódź 2010, s. 78–82.

kształtu projektowanej instytucji (wskazywano m.in. na zawartą w projekcie, niepożądaną przewagę czynników rządowych nad autonomicznymi oraz zbyt duży udział Ukraińców) oraz sposobu prowadzenia przez zwierzchnika administracji rządowej prac nad projektem⁵⁹. Silna opozycja stowarzyszenia Rozwadowskiego, do której przyłączyło się Towarzystwo Kółek Ziemian Turnaua, w znacznej mierze zdecydowały o zatrzymaniu przez posłów procesu procedowania wysuniętej przez Bobrzyńskiego ustawy o RKK⁶⁰. Zwycięstwu na forum publicznym towarzyszył niezwykle korzystny dla środowiska młodych ziemian obrót spraw w Galicyjskim Towarzystwie Gospodarskim – w efekcie przesilenia do dymisji podała się znaczna część dotychczasowego kierownictwa organizacji, dzięki czemu ZKZR i KZ mogły przejąć pełną nad nią kontrolę. W maju 1910 r. w 25-osobowym Komitecie GTG zasiadało 11 członków Zjednoczonych Kół, a dwóch spośród nich (A. Dąbski i Aleksander Raciborski) objęło funkcje wiceprezesów korporacji. Szefem Towarzystwa wybrano wówczas prezesa KZ W. Czartoryskiego⁶¹.

Fakt odegrania ważnej roli w akcji zniweczenia inicjatywy politycznej namiestnika Bobrzyńskiego, która najzupełniej odpowiadała intencjom jego adwersarzy, w tym szczególnie obozowi Narodowej Demokracji, stanowi asumpt do rozważenia kwestii wpływu środowiska Ligi Narodowej i Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego na Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych. W pracy znawców problematyki endeckiej stowarzyszenie wymieniono wśród organizacji, które z LN współpracowały⁶². Nie sposób się z tą opinią nie zgodzić, jeśli w zakresie znaczeniowym słowa „współpraca” mieści się zjawisko podlegania wpływom. ZKZR były przestrzenią aktywności kilku ważnych działaczy i sympatyków wszechpolskich ugrupowań (wśród nich J. Rozwadowski, B. Cieński, Adam Głazewski, Wincenty Rozwadowski, A. Skarbek), którzy od początku zajmowali w kołach czołowe miejsca i w znacznej mierze je kontrolowali. Główną rolę odgrywał w stowarzyszeniu J. Rozwadowski, który w omawianym okresie (skądinąd także i później) należał do prawowiernych członków

⁵⁹ BJ, rkps 8113 III, k. 83, 88; BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 541–542; M. Bobrzyński, *op. cit.*, s. 254–260; *Przeciw Radzie kultury kraj.*, „Gazeta Narodowa” 1910, 32, s. 2; *Kronika. Z zaboru austriackiego. W sprawie Rady kultury krajowej*, „Rzeczpospolita” 1910, 26, s. 47–48; *Zamach namiestnika na autonomję*, „Słowo Polskie” 1910, 14, s. 1–2.

⁶⁰ BN, rkps IV 9725, k. 72–73; M. Bobrzyński, *op. cit.*, s. 257–260.

⁶¹ Więcej miejsca poświęciłem tym sprawom w artykule P. Ruciński, *Jan Emanuel Rozwadowski jako działacz Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego (do 1914 roku)*, w: *Stulecie samorządu*, red. J. Mierzwa, T. Skoczek, Warszawa 2019, s. 204–211.

⁶² U. Kozłowska, T. Sikorski, A. Wątor, *Liga Narodowa – zarys dziejów*, w: *Dokumenty do historii Ligi Narodowej 1893–1906. W setną rocznicę śmierci Zygmunta Miłkowskiego*, oprac. U. Kozłowska, T. Sikorski, A. Wątor, Warszawa–Radzymin 2015, s. 18.

LN i kierownictwa galicyjskiego SDN. Działania Zjednoczonych Kół na terenie Galicji Wschodniej odpowiadały ideowym deklaracjom narodowych demokratów – były zgodne z ich postulatami społecznej aktywizacji warstwy większych właścicieli, przełamania klasowych barier w ramach polskiego społeczeństwa, obrony narodowego stanu posiadania⁶³. Z tym ostatnim hasłem w pełni harmonizowały treść i uzasadnienie opisanych wyżej Zasad jednolitego postępowania. Większość zrzeszonych w stowarzyszeniu – ziemian wschodniogalicyjskich, naturalnie ciężących ku podolackiemu konserwatyzmowi – miała, jak się wydaje, świadomość politycznych afiliacji i sympatii kierownictwa, i akceptowała je, nie godząc się przy tym na zbyt daleko idące, oficjalne deklaracje i zbyt częste wprowadzanie do dyskusji w ZKZR tematów ściśle z życiem partyjno-politycznym związanych⁶⁴. Sytuacja ta wymagała od Rozwadowskiego dużej subtelności w prowadzeniu organizacji – nasycania programu i działań stowarzyszenia ideologią ND bez ostentacji, cierpliwego ucierania stanowisk, łagodzenia sporów. Wydaje się, że strategię tę realizował bardzo umiejętnie, co stanowiło przyczynę wielu istotnych osiągnięć Kół.

W nowej sytuacji działalność ZKZR musiała skupić się przede wszystkim w GTG, w którym z jednej strony członkowie stowarzyszenia Rozwadowskiego zyskali duże możliwości realnego oddziaływania na sektor rolniczy wschodniej części Galicji, z drugiej natomiast musieli się mierzyć z wynikającą z tej okoliczności odpowiedzialnością. Ich prace w ramach korporacji zmierzały przede wszystkim w kierunku aktywizacji i profesjonalizacji struktur. Dotychczas bowiem uchodziła ona za przestrzeń dobrowolnej, a zatem często incydentalnej i niekonsekwentnej, mało dynamicznej i innowacyjnej aktywności obywateli ziemskich. W tym celu utworzono w GTG sekcję organizacyjną, której kierownictwo objął Rozwadowski, przejęto inicjatywę w szeregu innych sekcji (członkowie ZKZR kierowali pięcioma spośród nich), podejmowano próby zaktywizowania struktur lokalnych Towarzystwa. Jednym ze środków, służących zapewne wprowadzeniu do niego nowej energii i inicjatyw była akcja przyjmowania kobiet – działaczek Związku Kół Polskich Ziemianek w Galicji, którą zapoczątkowano w 1911 r.⁶⁵ Do istotnych sukcesów działalności Zjedno-

⁶³ Vide np.: A. Dawidowicz, *Problematyka ziemiańska na łamach „Przeglądu Narodowego” w latach 1908–1914 i 1919–1921*, w: *Anachroniczna kasta czy nowoczesni obywatele? Problematyka ziemiańska na łamach prasy w Polsce od końca XIX stulecia do 1939 roku*, red. E. Maj, W. Mich, Lublin 2009, s. 46–50.

⁶⁴ Vide: BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 296, 426; rkps 8000/I, k. 128[126]–127.

⁶⁵ W ramach akcji, prowadzonej przez J. Rozwadowskiego we współpracy ze środowiskiem ziemianek, pomiędzy początkiem 1910 r. a końcem 1911 r. liczba kobiet-członkiń GTG opłacających składkę w wysokości co najmniej 10 koron wzrosła o 42%, ponadto

czonych Kół należało wówczas zaimplementowanie w GTG wspólnej rachunkowości, w 1912 r. utworzono w ramach Towarzystwa Biuro Rachunkowe, które – podobnie jak wcześniej w kołach – miało uporządkować i ujednostajnić model prowadzenia rozliczeń finansowych w majątkach ziemskich⁶⁶. W kolejnych latach rozpoczęły działalność dalsze „promodernizacyjne” komórki organizacji: biuro statystyczne i biuro techniczne⁶⁷.

Wprowadzaniu w życie przez nowe kierownictwo GTG kolejnych projektów, obejmujących swoim oddziaływaniem przede wszystkim rolników-włóścian, sprzyjał fakt, że niektóre z nich mogły liczyć na wsparcie ze środków związanych z obowiązywaniem traktatu z Rumunią. W ostatnich przedwojennych latach zaczęto w Galicji Wschodniej organizować spółdzielcze spółki handlowo-rolnicze (powstały 4 spółki), które zajmowały się obrotem produktami rolnymi oraz inspektoraty hodowlane (11 ośrodków), przeznaczone dla doskonalenia hodowli wśród chłopów. Wówczas powstał również zakład rolniczo-hodowlany w Rudkach, będący ośrodkiem edukacyjnym, na szeroką skalę promującym nowoczesne metody gospodarowania⁶⁸. Ostatni z wymienionych typów instytucji – założony w dobrach A. Skarbka – stanowił realizację postulatu zawartego w Rezolucjach ankiety ZKZR z 1909 r.

Kwestią dla ZKZR niezmiernie istotną było po 1910 r. podjęcie sprawy reformy towarzystw rolniczych. Wiązało się to nie tylko z odium odpowiedzialności, jakie spadło na młodych ziemian po upadku projektu Rady Kultury Krajowej, ale przede wszystkim z faktem, że obowiązujący system samorządu rolniczego istotnie był niedoskonały i domagał się zmian, co członkowie stowarzyszenia już od dawna podkreślali⁶⁹. Wkrót-

zaś w Towarzystwie zorganizowano sekcję kobiecego gospodarstwa wiejskiego, w której działaczki miały większość. BO, rkps 8000/I, k. 479–482; *Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1909*, Lwów 1910, s. 265–289; *Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1911*, red. B. Janowski, Lwów 1912, s. 7, 231–270; *Spis członków Związku Kół Polskich Ziemianek w Galicji*, „Ziemiańska Polska” 1912, 3, s. 17–20; P. Ruciński, *Jan Emanuel Rozwadowski jako*, s. 213.

⁶⁶ *Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1912*, red. B. Janowski, Lwów 1913, s. 119–121; *Gal. Towarzystwo gospodarskie*, „Gazeta Lwowska” 1914, 127, s. 4–5.

⁶⁷ *Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1913*, Lwów 1914, s. 219–227.

⁶⁸ *Gal. Towarzystwo gospodarskie*, „Gazeta Lwowska” 1914, 127, s. 4; *Statut Spółki Handlowo-Rolniczej C.K. Galic. Towarzystwa Gospodarskiego stow. Zarejestrowanego z ograniczoną poręką*, Lwów 1912, s. 1–3; *Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1912*, s. 20–21, 55–59, 118; W. Pruski, *op. cit.*, s. 232.

⁶⁹ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 609–611; *vide*: L. Puzyna, *Rolnictwo galicyjskie i izby rolnicze*, „Rok Polski” 1917, 1, s. 18–21; [A. Krzyżanowski], *Reforma administracji rolniczej*, „Czas” 1911, 201, s. 1.

ce też w ramach nowo powołanej sekcji organizacyjnej GTG (której ponad 60% członków należało do ZKZR) rozpoczęto prace nad rozwiązaniem tej kwestii. W drugiej połowie 1910 r. szefujący sekcji Rozwadowski przedstawił Radzie Głównej ZKZR założenia projektu ustawy o centralnej organizacji rolniczej. Instytucja ta miała stanowić bardziej „autonomiczny”, „obywatelski” (ziemiański) i „narodowy” odpowiednik RKK – inaczej niż w projekcie Bobrzyńskiego w koncepcji GTG niwelowano wpływ rządu i Sejmu Krajowego na skład organu oraz udział Ukraińców, powiększano natomiast liczebną reprezentację ziemian i towarzystw GTG i KTR⁷⁰. Na początku 1912 r. projekt ustawy o zawodowym związku rolników został zaakceptowany przez władze obu wspomnianych korporacji⁷¹, jednak konsensus ten nie wpłynął na zachowanie Sejmu – projekt nie został przez posłów uchwalony.

Substytutem zmiany ustawowej, tworzącej instytucję nadrzędną wobec istniejących korporacji rolniczych, mogło być ich połączenie, kumulujące siły fachowe i środki finansowe, pozwalające wykorzystać potencjał organizacyjny w bardziej efektywny i równomierny sposób. Poważnym walorem powyższego rozwiązania był brak konieczności uzyskania aprobaty sejmu – należało jednak przygotować projekt, zdobyć aprobatę zainteresowanych organizacji i przedłożyć statut namiestnictwu. Należy zaznaczyć, że prace dotyczyły trzech organizacji zdominowanych przez Polaków: Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, Towarzystwa Kótek Rolniczych i Krakowskiego Towarzystwa Rolniczego – instytucje ukraińskie, Silskij Hospodar i Rolniczyj Sojuz, nie były przez pomysłodawców brane pod uwagę. Przygotowaniem stosownego projektu w 1911 r. również zajęł się Rozwadowski i sekcja organizacyjna GTG. Długotrwałe rozmowy przedstawicieli zainteresowanych stron, dotyczące m.in. struktury nowej organizacji (czy budować ją od podstaw, czy też włączyć do niej komórki istniejących towarzystw) oraz wysokości składek członkowskich (aby nie były zbyt wysokie, walczyło włościańskie w dużej mierze TKR), przez długi czas nie dawały obiecujących rezultatów⁷². Bezpośrednio przed wybuchem I wojny światowej pojawiła się perspektywa zgody: towarzystwa

⁷⁰ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 545–546; rkps 8002/II, t. 2, k. 51–53; *vide*: P. Ruciński, *Jan Emanuel Rozwadowski*, s. 214–215.

⁷¹ BJ, rkps 8113 III, k. 43; BO, rkps 8002/II, t. 2, k. 101; *Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1911*, s. I; *Galic. Tow. gospodarskie*, „Gazeta Narodowa” 1912, 98, s. 2.

⁷² ANK, ADzT, sygn. 954, k. 895, 952, 961, 999, 1257; BO, rkps 8002/II, t. 2, k. 101, 103–105, 107–119, 123–129, 133–140; *Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1911*, s. 103–104; *Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1912*, s. 11, 119; *vide*: P. Ruciński, *Jan Emanuel Rozwadowski jako*, s. 215–216.

podczas swoich zjazdów zadeklarowały zgodnie wolę połączenia⁷³. Wobec tego Rozwadowski przystąpił do przygotowywania kolejnego projektu statutu, na którego założenia prawdopodobnie godziło się TKR⁷⁴. Organizacja, nazwana Krajowym Towarzystwem Rolniczym, nie zdążyła powstać, a poważne prace zjednoczeniowe na długi czas zostały przerwane. Pewna część winy za brak nowego uregulowania kwestii samorządu rolniczego w Galicji spada na ZKZR, choć nie ulega kwestii, że akurat to środowisko szczerze dążyło do reformy. Dopiero po zakończeniu Wielkiej Wojny doszło (w 1919 r.) do połączenia TKR i KTR, w 1928 r. natomiast do wspólnego Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego dołączyło Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie⁷⁵.

Równolegle do działalności w GTG członkowie ZKZR prowadzili akcję budowania „klubów solidarnych” w innych galicyjskich organizacjach. W kręgu ich oddziaływania znalazły się m.in.: Bank Ziemski (do Zjednoczonych Kół należeli dyrektor filii lwowskiej Banku i jeden z członków rady nadzorczej⁷⁶), Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie (w 1914 r. klub ZKZR w Ogólnym Zgromadzeniu organizacji liczył 12–13 delegatów i 17 zastępców⁷⁷), Spółka Agronomów (w 1913 r. przewodniczący rady nadzorczej, 2 jej członków i 2 dyrektorów⁷⁸), Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń (2 członków komisji rewizyjnej, później 1 członek i 1 dyrektor⁷⁹), Związek Przedsiębiorców Gorzelnicy Rolniczych (w 1909 r. 1 członek i 3 zastępców członka zarządu, 1 członek komisji rewizyjnej⁸⁰), Związek Rolników dla Zbytu Produktów (w 1913 r. 5 na 8 członków rady

⁷³ ANK, ADzT, sygn. 954, k. 1268; *Gal. Towarzystwo gospodarskie*, „Gazeta Lwowska” 1914, 128, s. 4; *Kółka rolnicze*, „Gazeta Lwowska” 1914, 155, s. 5; *Kronika. Z Towarzystwa rolniczego w Krakowie*, „Gazeta Lwowska” 1914, 152, s. 4; *Obrady rolników*, „Czas” 1914, 264, s. 1–2; *Obrady rolników*, „Czas” 1914, 265, s. 1.

⁷⁴ BO, rkps 7948/II, t. 1, k. 99–100; rkps 7958/II, t. 1, k. 86; rkps 8002/II, t. 2, k. 141, 143; *Obrady rolników*, „Czas” 1914, 264, s. 1.

⁷⁵ Z. Ludkiewicz, *Podręcznik polityki agrarnej*, t. 2, Warszawa 1932, s. 70.

⁷⁶ *Bank ziemski w Łańcucie*, „Gazeta Narodowa” 1909, 101, s. 2; P. Ruciński, *Początki*, s. 51. Punkt odniesienia dla niniejszych ustaleń stanowią przede wszystkim dwa spisy członków ZKZR – z 1910 i 1913 r. BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 51–54.

⁷⁷ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 55; *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1914*, Lwów 1914, s. 967–976.

⁷⁸ *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1913*, Lwów 1913, s. 1031.

⁷⁹ *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1910*, Lwów 1910, s. 914; *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1914*, s. 1083–1084.

⁸⁰ Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Archiwum Zarządu Dóbr Sędziszowskich hr. Potockich z Krzeszowic i hr. Tarnowskich z Dzikowa w Górze Ropczyckiej, sygn. 400, k. 47.

nadzorczej⁸¹). W strukturach tych przedstawiciele Zjednoczonych Kół stawali się działać według wcześniej założonego planu, wspierając się wzajemnie i wykazując zdyscyplinowanie w realizacji odpowiednich celów. Nad skutecznością zabiegów czuwali wyznaczeni przez stowarzyszenie przewodniczący klubów. Istotnym aspektem działalności organizacji była również praca edukacyjna i popularyzatorska, której wyraz stanowiły wydawnictwa, sygnowane przez ZKZR. Wśród publikowanych broszur autorstwa wybitnych członków znalazły się teksty poświęcone m.in. powinnościom ziemian, intensywności w gospodarstwach rolnych, produkcji mleka, kredytom rolniczemu czy pracy GTKZ⁸².

W kolejnych latach działalności Zjednoczone Koła rozrastały się zarówno liczebnie, jak i organizacyjnie. W 1914 r. do stowarzyszenia miało należeć ok. 150 członków (co jest wynikiem bardzo poważnym, zważywszy, że w końcu pierwszej dekady XX w. na całym obszarze zaboru austriackiego było jedynie nieco ponad 2400 posiadaczy dóbr tabularnych⁸³), należących do kilkunastu zapewne kół⁸⁴. W 1911 r. wybrano nowego prezesa – B. Cieńskiego zastąpił Jan Mars z Sądowej Wiszni; wówczas uznano również, że skład prezydium należy uzupełnić o drugiego wiceprezesa – został nim A. Głazewski. Pozycję lidera do wybuchu I wojny światowej zachował J. Rozwadowski, pełniący niezmiennie funkcję sekretarza generalnego⁸⁵.

W okresie przedwojennym dają się zauważyć tendencje wskazujące na kierunek ewolucji środowiska ZKZR. Po pierwsze, elementarne, decydujące o tożsamości ZKZR idee zyskują na skutek przenikania stowarzyszenia do organizacji gospodarczych i społecznych nowe przestrzenie realizacji. W ten sposób w GTG zaimplementowany zostaje pomysł wspólnej

⁸¹ Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicji, Lwów 1912, s. 193; Schematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1913, s. 1030.

⁸² Udało się zestawić następujący katalog publikacji ZKZR: *Intensywność w gospodarstwach rolnych: referaty wygłoszone na Zjeździe Koła II. w Suchowoli 9 lipca 1912*, Lwów 1912; K. Krusenstern, *O zadaniach i celach obywatela wiejskiego. Odczyt... wygłoszony na zjeździe Zjednoczonych Kół we Lwowie 21.XI.1908 r.*, Kraków 1909; J. Mars, *Towarzystwo Kredytowe Ziemskie we Lwowie. Referat... odczytany 13 lutego 1913 na zebraniu Klubu Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych*, Lwów 1913; L. Turnau, *Produkcja mleka w teorii i w praktyce: odczyt Lucyana Turnaua (wygłoszony na Zjeździe Koła 2 we Lwowie dnia 3 kwietnia 1913 r.)*, Kraków 1913; *Kredyt dla większych gospodarstw (obrały Zjazdu większych właścicieli i dzierżawców z dnia 12 października 1913 r. we Lwowie, wedle stenogramu)*, Lwów 1913.

⁸³ F. Bujak, *Galicja*, t. 1, *Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo*, Lwów 1908, s. 154.

⁸⁴ ANK, ADzT, sygn. 954, k. 1073. W kwietniu 1913 r. istniało w ZKZR 10 kół, poza nimi znajdowało się jednak aż 13 nowo przyjętych członów. Kolejnym kooptacjom towarzyszyło bez wątpienia tworzenie nowych komórek organizacji. BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 51–54.

⁸⁵ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 459, 551.

rachunkowości, ma miejsce stopniowa zmiana priorytetów hodowlanych, szersze poparcie zyskują koncepcje unifikacji towarzystw rolniczych. Po drugie, w Zjednoczonych Kołach dokonują się zmiany, które mają doprowadzić do połączenia stowarzyszenia z Towarzystwem Kółek Ziemiaków. Jest to zjawisko dwustronne: Galicjanie wschodni podejmują „turnauowska” ideę praktyk rolniczych młodzieży ziemiańskiej i wdrażają równoległą do dotychczasowej „interterytorialnej” organizację terytorialną, natomiast ich koledzy z zachodu modyfikują swoje podejście do parcelacji (dotychczasowe całkowite zamknięcie na to zjawisko ograniczają do potępienia sprzedaży ziemi w ręce „obce narodowo”)⁸⁶. Kilkuletnia zgodna współpraca sprawiła, że na wiosnę 1914 r. władze obu organizacji zdecydowały o połączeniu – na przeszkodzie unifikacji stanął jednak wybuch I wojny światowej⁸⁷.

W sierpniu 1914 r. działalność Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych ustała – rozpoczęcie światowego konfliktu miało pracę stowarzyszenia „przerwać, złamać i znieść”⁸⁸. Część z jego czołowych działaczy (m.in. Karol Krusenstern, M. Lisowiecki, J. Mars, Rozwadowski) znalazła się wkrótce w Wiedniu, gdzie w szerszym gronie ziemian (m.in. członków KZ) starali się kontynuować działalność – m.in. współorganizowali oni przeznaczone dla Polaków odczyty profesorów wiedeńskiej Hochschule für Bodencultur oraz wycieczki rolnicze⁸⁹. W 1919 r. na organizacji ZKZR i, częściowo, Towarzystwa Kółek Ziemiaków, oparło się powołane wówczas lwowskie Zjednoczenie Ziemiaków, które w 1921 r. zmieniło nazwę na Związek Ziemiaków Województwa Małopolski Wschodniej⁹⁰. Prezesem organizacji został współzałożyciel ZKZR A. Głazewski⁹¹.

Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych stanowią, jak się wydaje, bardzo interesującą odpowiedź wschodniogalicyskich ziemian młodszego pokolenia na kryzys dotyczący ich warstwy w początkach XX w. Kilku wybitnych polityków i działaczy z Janem Rozwadowskim na czele zdołało zbudować prężną organizację, skupić jednostki gotowe do nauki i pracy, dążące do zmian i posiadające energię, aby zmiany te wcielić w życie.

⁸⁶ *Ostatnie wiadomości. Kółka ziemian*, „Gazeta Narodowa” 1912, 261, s. 3; *Ostatnie wiadomości. Kółka ziemian*, „Gazeta Narodowa” 1913, 106, s. 3; *Ostatnie wiadomości. Obrona ziemi*, „Gazeta Narodowa” 1913, 126, s. 3; W. Czartoryski, *op. cit.*, s. 19.

⁸⁷ ANK, ADzT, sygn. 954, k. 1077–1078; BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 659. Por. S. Wójs, *op. cit.*, s. 91–92.

⁸⁸ *Pamiętnik Wincentego Rozwadowskiego*, <http://rozwadowski.org/v2.0.1.2/index.php/2015/07/27/historia-rodziny-korzenie/>, s. 7 [dostęp: 11 VIII 2020].

⁸⁹ BN, rkps akc. 8264, k. 165a–171.

⁹⁰ E. Kłoczowski, *op. cit.*, s. 173–174; *Organizacje ziemiańskie*, s. 85–87. *Vide* też: B. Gałka, *Ziemiaństwo i ich organizacje w Polsce lat 1918–1939*, Toruń 1999, s. 177–178.

⁹¹ A. Wątor, Głazewski Cholewa Adam Franciszek, w: idem, *Słownik*, s. 65.

Dorobek Zjednoczonych Kół (którego niektóre segmenty w zakresie rozpoznanych przestrzeni działalności domagają się dalszych prac badawczych) wydaje się – zważywszy na dziesięcioletni zaledwie okres funkcjonowania stowarzyszenia – bardzo znaczący. Niewątpliwie najbardziej spektakularny przykład jego skuteczności stanowi przejście w sojuszu z Towarzystwem Kółek Ziemi kontrolni nad Galicyjskim Towarzystwem Gospodarskim, stanowiącym największą organizację rolniczą w Galicji Wschodniej. Godne odnotowania są jednak również, skutkujące poszerzeniem wpływów o kolejne przestrzenie życia kraju, sukcesy ekspansji w innych instytucjach i organizacjach. Odpowiednią rangę przyznać należy intelektualnej i koncepcyjnej, programowej pracy stowarzyszenia – w jego wnętrzu wysuwano projekty reform, odnoszące się do tak istotnych sfer życia społeczno-gospodarczego, jak samorząd zawodowy rolników czy ubezpieczenia społeczne robotników rolnych.

Warto w tym miejscu podkreślić, że modernizacja⁹², której narzędzie na wsi wschodniogalicyskiej stanowiły niewątpliwie Zjednoczone Koła, miała określoną (choć ówczesnie – niekiedy, dla niektórych – nie do końca wyraźną) barwę ideologiczną i polityczną. Wysuwany przez ZKZR postulat zmian w rolnictwie, promocji samokształcenia i nowych metod gospodarowania, wprowadzania do zarządzania majątkami zasad ekonomicznej racjonalności towarzyszyły bowiem hasła nacjonalistyczne, które – staraniem czynnych w stowarzyszeniu narodowych demokratów – przekładano na zanurzoną w codziennych realiach praktykę ziemianina-rolnika. Taką funkcję miały niewątpliwie Zasady jednolitego postępowania, uważane przez Rozwadowskiego za „główną zdobycz [...] naszego współdziałania”⁹³. Charakterystyczny dla starszego pokolenia większych właścicieli paternalistyczny i tolerancyjny stosunek do ukraińskich włościan, zniuansowany, ale oparty często na świadomości realnej korzyści stosunek do przedsiębiorców narodowości żydowskiej, za sprawą Zjednoczonych Kół zastępowane były w Galicji Wschodniej przez nakładający się na zastane różnice klasowe czy kulturowe antagonizm narodowy. Upraszczająca logika nacjonalizmu, zacierająca charakter zindywidualizowanych relacji, redukująca jednostkę do roli emanacji stereotypowo pojmowanej zbiorowości, również za sprawą opisywanego stowarzyszenia przedostawała się na galicyjską wieś, co – jako fragment szerszej i bar-

⁹² *Vide*: K. Broński, *Galicja w dobie autonomii wobec wyzwań nowoczesności*, w: *Między zacofaniem a modernizacją. Społeczno-gospodarcze problemy ziem polskich na przestrzeni wieków*, red. E. Kościak, T. Głowiński, Wrocław 2009, s. 396.

⁹³ BO, rkps 7999/II, t. 2, k. 588.

dziej długotrwałej tendencji – zaciążyło na relacjach zamieszkujących ją narodów.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Narodowe w Krakowie:

Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 638, 954.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie:

Archiwum Zarządu Dóbr Sędziszowskich hr. Potockich z Krzeszowic i hr. Tarnowskich z Dzikowa w Górze Ropczyckiej, sygn. 400.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk:

Materiały Stanisława Kozickiego, sygn. 10.

Biblioteka Jagiellońska:

rkps 8113 III, Różne akta urzędowe z czasów namiestnictwa Michała Bobrzyńskiego (1908–1913). VIII Subwencja rządowa dla rolnictwa Rada Kultury Krajowej.

rkps 9812/III, Z opowiadań i ze wspomnień Felicji Skarbkowej.

Biblioteka Narodowa w Warszawie:

rkps akc. 8264, Karol Krusenstern, Mój pamiętnik.

rkps IV 9725, Antoni Górski: Praca o życiu politycznym w Galicji.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich:

rkps 7948/II, Korespondencja Rozwadowskich. Listy do Jana Rozwadowskiego. 1904–1934, t. 1–5.

rkps 7958/II, Korespondencja Rozwadowskich. Listy Jana Rozwadowskiego do żony Marii. 1911–1916, t. 1.

rkps 7999/II, Papiery Rozwadowskich. Materiały dotyczące Kół Zjazdów Rolniczych. Cz. 1. Akta Koła I-go Zjazdu. 1905–1912, t. 1.

rkps 7999/II, Materiały dotyczące Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych. 1907–1919, t. 2.

rkps 8000/I, Kronika Koła Zjazdów Rolniczych. 1905–1912.

rkps 8001/II, Materiały dotyczące działalności Jana Rozwadowskiego w związkach, towarzystwach i instytucjach gospodarczych.

rkps 8002/II, Materiały dotyczące Towarzystw rolniczych b. Galicji. Cz. 1. 1910–1923, t. 1.

rkps 8002/II, Materiały dotyczące towarzystw rolniczych b. Galicji. Cz. 2. 1910–1920, t. 2.

rkps 13533/II, Maria z Paygertów Bobrzyńska: „Życie zmiennym jest”. Pamiętnik z lat 1900–1958, t. 1, 1900–1918.

rkps 14 086/II, Wspomnienia Stanisława Cieńskiego, t. 2.

rkps 15638/II, Lucjan Turnau, Wspomnienia z lat dawnych, t. 1.

Press (Prasa)

„Czas” 1911, 1914.

„Dziennik Polski” 1904.

„Gazeta Lwowska” 1912, 1914.

„Gazeta Narodowa” 1908–1910, 1912, 1913.

„Głos Polski” 1909.

„Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” 1907.

„Rachmistrz Gospodarczy” 1906.

- „Rolnik” 1907.
„Rzeczpospolita” 1910.
„Słowo Polskie” 1904, 1906–1908, 1910.
„Ziemiańska Polska” 1912.

Printed sources (Źródła drukowane)

- A.L., *O potrzebie cukrownictwa w Galicji*, Lwów 1912.
Bobrzyński M., *Z moich pamiętników*, t. 1–2, wstęp i oprac. A. Galos, Wrocław 2006.
Czartoryski W., *Kółka ziemian*, [b.m.w.] 1912.
Dokumenty do historii Ligi Narodowej 1893–1906. W setną rocznicę śmierci Zygmunta Miłkowskiego, oprac. U. Kozłowska, T. Sikorski, A. Wątor, Warszawa–Radzymin 2015.
Galicja w dobie autonomicznej (1850–1914), wyb. i oprac. S. Kieniewicz, Wrocław 1952.
Grabski W., *Historia Towarzystwa Rolniczego 1858–1861*, t. 1, Warszawa 1904.
Grabski S., *Pamiętniki*, t. 1, wstęp i oprac. W. Stankiewicz, Warszawa 1989.
Intenzywność w gospodarstwach rolnych: referaty wygłoszone na Zjeździe Koła II. w Suchowoli 9 lipca 1912, Lwów 1912.
Kofler O., *Żydowskie dwory. Wspomnienia z Galicji Wschodniej od początku XIX wieku do wybuchu I wojny światowej*, wstęp i oprac. E. Koźmińska-Frejłak, Warszawa 1999.
Kredyt dla większych gospodarstw (obrały Zjazdu większych właścicieli i dzierżawców z dnia 12 października 1913 r. we Lwowie, wedle stenogramu), Lwów 1913.
Krusenstern K., *O zadaniach i celach obywatela wiejskiego. Odczyt... wygłoszony na zjeździe Zjednoczonych Kół we Lwowie 21.XI.1908 r.*, Kraków 1909.
Kształcenie praktyczne młodzieży rolniczej (przyczynki i uwagi). Na podstawie działalności Komisji Praktyk Towarzystwa Kółek Ziemian w 1912 r., ułożył K. Rogoyski, Kraków 1913.
Lassota W., *Strejki rolne w Galicji Wschodniej. Odczyt wygłoszony dnia 23 października w Klubie Konserwatywnym w Krakowie*, Kraków 1902.
Longchamps de Berier B., *Ochrzczone na szablach powstańców... Wspomnienia (1884–1918)*, Wrocław 1983.
Mars J., *Towarzystwo Kredytowe Ziemskie we Lwowie. Referat... odczytany 13 lutego 1913 na zebraniu Klubu Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych*, Lwów 1913.
Milewski J., *Związek Ziemian*, „Przegląd Polski” 1908, 167.
Puzyna L., *Rolnictwo galicyjskie i izby rolnicze*, „Rok Polski” 1917, 1.
Rozwadowski J., *Parcelacja wielkiej własności w świetle postępowania pruskich instytucji pośredniczących*, Lwów–Warszawa 1903.
Rozwadowski J., *Ruskie bezrobocie w r. 1902. Uwagi o jego terenie*, Lwów 1904.
Rucker J., *Wspomnienia o Lwowie. Wyjątki z Pamiętników z lat 1867–1939*, New York 1965.
Sikorski T., Wątor A., *Korespondencja i papiery polityczne Jana Gwałberta Pawlikowskiego z lat 1904–1914*, Radzymin–Szczecin 2014.
Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicji, Lwów 1912.
Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1909, Lwów 1910.
Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1911, red. B. Janowski, Lwów 1912.
Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1912, red. B. Janowski, Lwów 1913.
Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1913, Lwów 1914.
Statut Spółki Handlowo-Rolniczej C.K. Galic. Towarzystwa Gospodarskiego stow. Zarejestrowanego z ograniczoną poręką, Lwów 1912.
Stefczyk F., *W sprawie organizacji krajowego rolnictwa*, Lwów 1909.
Szczeptański A., *Rozwój przemysłu Galicji (dotychczasowe drogi i wytyczne na przyszłość)*, Lwów 1916.

- Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskiem na rok..., Lwów 1902–1914.
- Turnau J., *O rachunkowości rolniczej. Zbiór wykładów na kursach rolniczych*, Lwów–Poznań 1920.
- Turnau L., *Produkcja mleka w teorii i w praktyce: odczyt Lucyana Turnaua (wygłoszony na Zjeździe Koła 2 we Lwowie dnia 3 kwietnia 1913 r.)*, Kraków 1913.
- Turnau S., *Zapiski galicyjskie 1906–1945*, wybór i oprac. J. Gapys, Oświęcim 2016.
- Wątor A., *Spis większych właścicieli ziemskich należących do Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w dzielnicy austriackiej*, „Galicia. Studia i Materiały” 2015, 1.
- [Zamorski J.], *Na wygnanie do Tarnopola. Wspomnienia Jana Zamorskiego (1874–1948)*, wstęp i oprac. J. Szablicka-Żak, Nowy Sącz [2008].
- Zamorski J., *Praca oświatowa i narodowa na Podolu galicyjskiem. Wspomnienia*, „Przegląd Wszehpolski” 1924, 5–9.

Studies (Opracowania)

- Basta J., *Samorząd rolniczy w Galicji w XIX wieku. Struktura, działalność, rola w rozwoju gospodarstwa wiejskiego*, w: *Miasteczko i okolica – od średniowiecza do współczesności*, red. J. Hoff, Kolbuszowa 2006.
- Broński K., *Galicia w dobie autonomii wobec wyzwań nowoczesności*, w: *Między zacofaniem a modernizacją. Społeczno-gospodarcze problemy ziem polskich na przestrzeni wieków*, red. E. Kościk, T. Głowiński, Wrocław 2009.
- Bujak F., *Galicya*, t. 1, *Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo*, Lwów 1908.
- Buzek J., *Administracja gospodarstwa społecznego. Wykłady z zakresu nauki administracji i administracyjnego prawa administracyjnego*, Lwów 1913.
- Dawidowicz A., *Problematyka ziemiańska na łamach „Przeglądu Narodowego” w latach 1908–1914 i 1919–1921*, w: *Anachroniczna kasta czy nowocześni obywatele? Problematyka ziemiańska na łamach prasy w Polsce od końca XIX stulecia do 1939 roku*, red. E. Maj, W. Mich, Lublin 2009.
- Epsztein T., *Pracownicy dóbr ziemskich w XIX i XX wieku – jedna grupa społeczna czy wiele?*, w: *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie V. Praca i życie codzienne w majątku ziemiańskim*, red. H. Łaszkiwicz, Lublin 2012.
- Gałka B., *Ziemiańskie i ich organizacje w Polsce lat 1918–1939*, Toruń 1999.
- Górski A., *Podolacy. Obóz polityczny i jego liderzy*, Warszawa 2013.
- Gruchała J., *Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914)*, Katowice 1988.
- Kargol T., *Od Kółek Ziemian do Związku Ziemian w Krakowie. Ruch organizacyjny ziemiaństwa w zachodniej Galicji i Małopolsce 1906–1939*, Kraków 2010.
- Kargol T., *Zapomniana inicjatywa galicyjskiego ziemiaństwa. Związek Ziemian we Lwowie 1907–1918*, w: *Lwów miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 7, *Urzędy, urzędnicy, instytucje*, red. K. Karolczak, Ł. Sroka, Kraków 2010.
- Kłoczowski E., *Organizacje ziemiańskie*, w: *Księga pamiątkowa na 75-lecie „Gazety Rolniczej” 1861–1935. Księga wsi polskiej. Źródła, dzieje i kierunek jej kultury*, t. 1, red. J. Lutosławski, Warszawa 1938.
- Kozicki S., *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, Krzeszowice 2013.
- Kozłowska U., Sikorski T., Wątor A., *Liga Narodowa – zarys dziejów*, w: U. Kozłowska, T. Sikorski, A. Wątor, *Dokumenty do historii Ligi Narodowej 1893–1906. W setną rocznicę śmierci Zygmunta Miłkowskiego*, Warszawa–Radzymin 2015.
- Ludkiewicz Z., *Podręcznik polityki agrarnej*, t. 2, Warszawa 1932.
- Najdus W., *Szkice z historii Galicji*, t. 1, Warszawa 1958.
- Organizacje ziemiańskie na ziemiach polskich*, red. J. Pleszczyński et al., Warszawa 1929.

- Partacz Cz., *Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908*, Toruń 1996.
- Pruski W., *Hodowla zwierząt gospodarskich w Galicji w latach 1772–1918*, t. 2, Okres 1882–1918, Wrocław 1975.
- Ruciński P., *Jan Emanuel Rozwadowski. Biografia polityka, działacza społecznego, uczonego (do 1914 r.)*, Łomianki 2020.
- Ruciński P., *Jan Emanuel Rozwadowski jako działacz Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego (do 1914 roku)*, w: *Stulecie samorządu*, red. J. Mierzwa, T. Skoczek, Warszawa 2019.
- Ruciński P., *Początki aktywności publicznej polityka Narodowej Demokracji Jana Emanuela Rozwadowskiego w Galicji w latach 1901–1909*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2017, 21.
- Semczyszyn M., *Galicyjskie wybory. Działalność Centralnego Komitetu Wyborczego w Galicji Wschodniej w latach 1867–1906*, Warszawa 2014.
- Semczyszyn M., *Kryzys ziemiaństwa w Galicji Wschodniej na przełomie XIX i XX wieku (do 1914 roku)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2019, 4.
- Skodlarski J., *Franciszek Stefczyk (1861–1924). Pionier spółdzielczości kredytowej w Polsce*, Łódź 2010.
- Szwarc A., *Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie*, w: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, [t. 1], A-N, red. A. Mączak et. al., Warszawa 1981.
- Szymański Z., *Ekonomiczne i etyczne cele ziemiańskiego stronnictwa „klemensowczyków” w latach czterdziestych XIX wieku*, „Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym” 2015, 3.
- Ustrzycki M., *Pomiędzy konserwatyzmem a nacjonalizmem. Podolacy wobec kwestii narodowej na wsi wschodniogalicyskiej na przełomie XIX i XX wieku (do roku 1908)*, „Przegląd Wschodni” 2000, 3.
- Wątor A., *Liga Narodowa w Galicji – Małopolsce i jej działacze*, Toruń 2020.
- Wątor A., *Na galicyjskim Podolu. Praca narodowa i oświatowa w relacjach uczestników do roku 1914*, Szczecin 2018.
- Wątor A., *Narodowa Demokracja w Galicji do 1918 roku*, Szczecin 2002.
- Wątor A., *Słownik działaczy Narodowej Demokracji w Galicji*, Szczecin 2008.
- Wnęk J., *Popularyzacja wiedzy rolniczej w Galicji*, „Galicja. Studia i Materiały” 2015, 1.
- Wójs S., *Organizacje ziemiańskie na terenie Galicji (1906–1919). Struktury, cele i zadania*, „Res Gestae” 2019, 9.
- Zdrada J., *Rozwadowski Jan Emanuel*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 32, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989–1991.

Websites (Strony internetowe)

- Patelski M., *Jan Emanuel Rozwadowski – sekretarz KNP i polityk II Rzeczypospolitej*, <http://rozwadowski.org/v2.0.1.2/index.php/2015/07/28/jan-emanuel-jordan-rozwadowski-sekretarz-knp-i-polityk-ii-rrzeczypospolitej/> [dostęp: 11 VIII 2020].
- [Rozwadowski W.], *Pamiętnik Wincentego Rozwadowskiego*, <http://rozwadowski.org/v2.0.1.2/index.php/2015/07/27/historia-rodziny-korzenie/> [dostęp: 11 VIII 2020].

NOTA O AUTORZE

Piotr Ruciński – dr, zajmuje się historią Polski XIX i XX w., przede wszystkim ruchem narodowo-demokratycznym oraz dziejami autonomicznej Galicji. Autor monografii: *Od literatury do wartości. Uwagi o metaliterackiej, paraliterackiej i metakrytycznej twórczości Henryka Elzenberga* (Wrocław 2015); *Jan Emanuel Rozwadowski. Biografia polityka, działacza społecznego, uczonego (do 1914 r.)* (Łomianki 2020); współredaktor tomu *Rzeczpospolita niedoskonała. Dokumenty do historii buntu społecznego w latach 1930–1935* (Łomianki 2019).

ABOUT THE AUTHOR

Piotr Ruciński – PhD, he works on the history of Poland in the 19th and 20th c., primarily on the national-democratic movement and the history of autonomous Galicia. Author of the monographs: *Od literatury do wartości. Uwagi o metaliterackiej, paraliterackiej i metakrytycznej twórczości Henryka Elzenberga* (Wrocław 2015); *Jan Emanuel Rozwadowski. Biografia polityka, działacza społecznego, uczonego (do 1914 r.)* (Łomianki 2020); co-author of the volume *Rzeczpospolita niedoskonała. Dokumenty do historii buntu społecznego w latach 1930–1935* (Łomianki 2019).